

С. В. Болотіна,
кандидат філософських наук,

О. В. Шубна,
кандидат економічних наук,
Донбаська державна машинобудівна академія,
м. Краматорськ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗМІНИ І ТРАЄКТОРІЯ ПОПЕРЕДНЬОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Формування інституціональної системи в країнах з перехідною економікою відбувається двома паралельними шляхами. З одного боку, органи влади проводять реформи в основі яких лежать розробка та впровадження формальних правил. З іншого – традиції і звичаї (рутини) служать інституціональною основою консервації традиційних відносин, що базуються на звичній системі цінностей і мотивації діяльності індивідів. У період різкої ломки існуючих формальних правил і норм, а також створення нових норм, утворюються «ножиці невідповідності» між існуючими традиціями і новими формальними інститутами. У зв'язку з цим виникає проблема подолання існуючого протиріччя, що може бути вирішено тільки через створення ефективної інституціональної системи трансформаційного суспільства.

Інститути – це не просто правила (норми) поведінки індивідів, що регламентують їх взаємодію. Вони визначають мотивацію поведінки людей у всіх сферах функціонування суспільства, яка є похідною від системи цінностей, що склалася.

Інституціональне будівництво – складний і тривалий процес. Його мета визначається стратегічними цілями розвитку конкретного суспільства.

Інституціональна система має базуватися на певних принципах, що забезпечують формування цивілізованих соціальних відносин в суспільстві, давати імпульс економічного зростання і підвищення добробуту населення.

Сучасна теорія не відповідає на запитання, як слабозвиненим економікам перетворитися на такі, що процвітають, але знання фундаментальних характеристик інститутів, розроблених класиками інституційно-еволюційної теорії, дає можливість зробити і певні узагальнення:

- основна умова стійкого економічного розвитку – гнучка інституційна матриця, що пристосовується до технологічних і демографічних змін, що розгортаються, а також до зломів у системі. Істотною характеристикою є створення стабільного конституційного устрою, доповнюваного неформальними нормами;

- формування сучасної ринкової економіки об'єктивно передбачає створення нових інституційних утворень (асоціацій, концернів, консорціумів,

корпорацій), які заповнюють «вакуум» між державними установами і ринком.

Для того, щоб визначити, що є інституційними змінами, зручно скористатися «формулою» опису будь-якого правила:

- опис ситуації, що характеризує умови доповнення до норми і визначає, як слід діяти індивіду відповідно до даного правила;

- аналіз адресата норми, що дозволяє визначити, які типи індивідів повинні дотримуватися правила;

- визначення встановленої дії, або змісту норми, що свідчить, які саме дії не повинні здійснювати адресати правила у відповідних ситуаціях;

- опис санкції за невиконання розпорядження, що дозволяє адресату норми визначити, які витрати він понесе, не виконавши дію, що встановлена;

- характеристика гаранта норми, тобто суб'єкта, що застосовує санкції до порушника правила; така характеристика дозволяє адресату норми точніше визначити очікувані витрати від порушення правила і прийняти більш обґрунтоване рішення.

Інтерес до інституціоналізму в Україні пояснюється двома причинами.

По-перше, впливом марксизму, що завжди розглядав інституціоналізм як свого союзника.

По-друге, бажанням перебороти обмеженість економіксу, що був заснований на діяльності раціонального індивіда. Цей підхід у України так і не склався.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз повинен носити суто конкретний характер, а ефективність інституту буде визначатися тим, наскільки агенти будуть зацікавлені слідувати йому, виконувати це правило, які витрати при цьому виникнуть – трансакційні чи виробничі. Інститути, крім того, що можуть породжувати додаткові трансакційні витрати [1-5], а можуть і приводити до їх економії, діють і в напрямку зміни виробничих витрат. До речі, з цієї причини при зміні обсягу грошової маси в економіці, інфляція змінюється на різну величину, оскільки інституційні структури і виробництво в цих країнах відрізняється. У зв'язку з цим єдиний підхід до економічної політики, включаючи протидію інфляції, навряд чи буде можливий.

Різні аспекти виникнення та розвитку інституційних обмежень і норм господарської діяльності розглядалися такими вченими як Ф. Ліст, К. Менгер, К. Маркс, Д. Кондратьєв, Й. Шумпетер, Ф. Хайек, Дж. Р. Коммонс. Роль інституційних чинників у господарському розвитку суспільства аналізували Т. Веблен, У. Мітчелл, Г. Мінз. Сучасні інституційні дослідження – у роботах Дж. Гелбрейта, Г. Саймона, Р. Коуза, М. Фогеля, Д. Норта, Г. Беккера, Дж. Бьюкенена, О. Уільямсона, Р. Нельсона [6, 7].

Аналіз проблем інституційного становлення суб'єктів перехідної економіки знайшов віддзеркалення в роботах українських економістів В. Гейця, А. Гриценко, В. Дементьєва, Б. Кваснюка, А. Коломієць, В. Мандибури, В. Малого, О. Прутської, Р. Пустовійта, В. Соболева, В. Тарасевича, А. Чаусовського, О. Яременко [8]. Інтерес до інституціоналізму в Україні пояснюється двома причинами. По-перше, впливом марксизму, що завжди розглядав інституціоналізм як свого союзника. По-друге, бажанням перебороти обмеженість економіксу, що був заснований на діяльності раціонального індивіда.

У російській економічній науці окремі аспекти цих питань розглядають Г. Клейнер, А. Нестеренко, Р. Нурєєв, А. Олійник, В. Полтерович, В. Радаєв, В. Тамбовцев, Л. Тимофєєв, А. Шастітко та ін. [6, 9].

Спроба уявити інституціоналізм як методологічну основу соціальних наук розпочата професором В. Гребеніковим. На наш погляд, методологічні принципи інституціоналізму, що були досліджені, можуть служити об'єднуючим початком всіх напрямків неінституціоналізму й заслуговують широкої популяризації в науковій і навчальній літературі. У трактуванні В. Гребенікова «інституціоналізм виступає як система поглядів на методологію будь-якої соціальної науки» [10]. Тою мірою, якою економічна наука займається соціологією (хоча в цілому область економічної науки значно ширша), вона є галуззю соціальної системи й інституціоналізм стає її методологічною основою.

Мета статті – аналіз залежності інституціональних змін від траєкторії попереднього розвитку економічної системи суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціональні зміни потрібно розглядати як через призму кількісного обхвату економічних агентів, так і якісних чинників впливу (досконалості правил, часового інтервалу їх впровадження тощо). Адже в одних випадках зміни інститутів, наприклад, законів про оподаткування, що знижують податковий тягар держави, відбувається практично миттєвим збільшенням числа платників податків; для інших, таких, як ділові традиції добросовісного виконання контрактів, залучення нових прихильників із числа бізнесменів може відбуватися протягом тривалого часу тощо.

Різні інституціональні зміни проходять різні траєкторії свого розвитку. Для опису цих траєкторій в кількісному аспекті, що відображає динаміку розповсюдження інституційної зміни в економіці, В. Тамбовцев пропонує використовувати термін «режим функціонування інституту» [11].

Виділяють наступні основні режими функціонування інститутів:

- бездіяльність: при функціонуванні норми у цьому режимі індивіди знають про правило, їм відомо, як потрібно поступати в деякій ситуації, проте вони діють інакше; у даному режимі можуть існувати переважно формальні інститути;
- спорадична дія: даний режим відповідає такій практиці, коли при виникненні деякої ситуації дане правило може застосовуватися, а може і не застосовуватися; у останньому випадку індивіди поведуться, виходячи з іншого або інших правил;
- систематична дія: правило, що існує в режимі систематичної дії, виявляється вживаним завжди (або майже завжди), коли в діяльності індивідів виникають ситуації, що співпадають з умовами використання відповідної норми.

Під якісними змінами в інституціональній траєкторії розуміється послідовність змін, які зазнає деякий даний (базовий) інститут.

Прикладом такої траєкторії може служити послідовна зміна деякого закону який існує протягом декількох років або й десятиліть, шляхом введення в нього поправок. Кожна така поправка може відображати накопичуваний досвід застосування закону, уточнюючи ті або інші з його положень, добиваючись повнішого досягнення мети, яку переслідував законодавець, приймаючи відповідні правові норми.

Для траєкторій змін інститутів розрізняють два істотно різних їх типи:

- 1) траєкторії, що формуються поступовими змінами;
- 2) траєкторії, як певні «розриви», що містять, стрибки або «інституціональні шоки», коли один інститут перестає діяти, а його функції в економіці починає виконувати інший інститут (або ціла їх група).

Відповідно до класифікації інституціональних змін траєкторії другого типу можна охарактеризувати як такі, що включають дискретні зміни. Інституціональні зміни траєкторії, що виникають в процесі еволюції, мають не довільний характер, а підкоряються певній закономірності, яка одержала назву залежність від траєкторії попереднього розвитку.

Частота інституційних змін і політичних рішень, що провокують подібні зміни, в сучасній економіці в найбільш розвинених країнах, значно випереджає можливості агентів здійснювати дії і виконувати поставлені завдання, доводити рішення до результату. Тому вводячи якийсь інститут, проектуючи його або запозичуючи, необхідно враховувати

реакції агентів та інших інститутів, які покликані взаємодіяти з інститутом, що знову вводиться. Складність дослідження даного процесу полягає в тому, що навіть при введенні одного інституту, його взаємодії з безліччю інших інститутів важко передбачити.

Під інституціональним плануванням розуміємо сукупність дій по формуванню інститутів, запровадження їх в простір господарської системи, зміни, корекції, запозичення інститутів (планування зміни законодавства, нових правових норм, організаційних форм і їх зміни). Інституційне проектування в загальному сенсі трактується як метод створення інститутів, часто в термінологічному ключі ці поняття практично збігаються. У цьому полягає докорінна відмінність даних уявлень і двох підходів. У першому випадку саме виникає дисфункція, що є причиною ефекту блокування, у другому – навпаки, ефект блокування начебто породжує дисфункцію. По частині планування інститутів, керованого заміщення одних інститутів іншими і вибору переважного режиму інституційної динаміки («залежності від минулого», «незалежності від минулого» або часткової залежності з минулим) в економічній науці і, конкретніше, в інституційній теорії зроблено мало [13].

Більшість макроекономічних моделей виходять із мінімального впливу інститутів на економічну динаміку та прийняття рішень. Адаптація агентів до нових правил або зміна змісту старих норм, які з цієї причини проходять оновлення або корекцію, зокрема, час такої адаптації, що визначає якісний рівень проходження або обструкції даної норми або сукупності норм, як правило, не враховуються сучасною макроекономічною наукою.

Іншими словами, інституційне планування – це алгоритм, обґрунтована послідовність управління інститутами, їх введення, створення режиму адаптації до нових правил, заміщення, запозичення і т.д. Воно є і повинно бути невід'ємною частиною і головним стрижнем державного планування, але може здійснюватися на рівні уряду країни, законодавчих органів, на рівні регіональної влади і навіть на рівні фірми і окремого домогосподарства, які вибудовують правила свого функціонування і прийняття повсякденних економічних рішень. Зрозуміло, на кожному цьому рівні інституційне планування має свою специфіку і значущість. Прийняті парламентом закони мають більш високий пріоритет і силу порівняно з законодавством в конкретному регіоні. Однак за силою примусу або виконання закону, регіональний правовий акт може мати явну перевагу, тобто федеральний закон може не виконуватися, а регіональний – навпаки.

Може бути присутнім і інший сценарій, зворотний. Підсумовуючи, варто говорити про те, що інститути мають різну силу, призначення, по-різному

регулюють одні й ті ж процеси в економіці, так що сумарний ефект із впливу буває важко оцінити. До того ж, коли говорять про різні режими розвитку інститутів, то вживають терміни залежності, незалежності від минулого і часткової зв'язку з минулим. Мається на увазі, що нові інститути виявляють три зазначених режими зв'язку зі старими інститутами. Насправді, встановити наявність того чи іншого режиму можливо тільки по окремо розглянутому інституту, але якщо враховувати взаємодію всіх інститутів один з одним, а в суспільстві існує єдиний інституційний простір тієї або іншої міри організації, то говорити про незалежність від минулого досить неправдоподібно навіть в умовах революційних змін. А режим залежності від минулого і часткової залежності – тривіальний вираз того, що спостерігається у житті.

Поява нової технології і техніки є, з одного боку, така собі революційна зміна, оскільки якщо масштаб такої зміни значний, то спостерігається зміна способу виробництва, суттєве підвищення продуктивності і розширення технологічних можливостей. З іншого боку, нова техніка і технології породжують нові правила, алгоритми дій, в тому числі пов'язаних із обслуговуванням цієї техніки, але в цих правилах все одно втілені ті чи інші алгоритми обслуговування старих технічних аналогів, тому що, яким би не був технічний ривок у розвитку вперед, покоління техніки змінюють один одного більш послідовно, за логікою, яка витікає з інженерних наук, фізики, хімії та інших точних наукових дисциплін. Тому залежність від минулого є завжди: так відбувається нарощення знання, і виникає нове знання, як правило, на основі попередніх накопичених знань. Навіть парадигмальний прорив здійснюється на основі критики, а значить, і докладного вивчення і осмислення колишньої парадигми знань [14, 15].

Вибір траєкторії інституціонального розвитку цікавий тим, що, як правило, не відбувається відповідно до строгого критерію або деякого співвідношення витрат. Тобто випадковість виконує тут головну роль – жодна наділена владою особа не володіє тими методами інституціонального планування і не враховує тих критеріїв, про які тут ведеться мова. У зв'язку з цим, важко навіть говорити про те, що, якщо реалізується той або інший сценарій, то співвідношення витрат буде таким, а не яким-небудь іншим. Хоча вірогідність того, що витрати будуть строго визначеними, безумовно, висока. Звичайно, у даному випадку виходить, що агенти, що приймають рішення, що вибудовують траєкторію інституціонального розвитку, мотивовані співвідношенням витрат. У деяких випадках цей мотив буде далеко не домінуючим.

З точки зору інституціонального аналізу доцільно у кожному конкретному випадку оцінювати

траєкторію розвитку, стан інститутів, застосовуючи бажано однакові критерії оцінки для різних країн, фірм, організацій, інституціональних систем.

При плануванні інститутів важливо не лише забезпечити режим, скажімо, незалежності від минулого або часткової залежності, а врахувати час введення інституту, вихід цього інституту на найвищу ефективність і необхідність майбутньої корекції або заміщення інституту після закінчення певного часу. Такі рішення і плани стануть можливими, тільки якщо вдасться оцінити переваги агентів і зміну їх мотивації у зв'язку з введенням конкретного інституту або інституціональним заміщенням. Поки ж ситуація в цій сфері діяльності і економічного планування роз-

вивається більше схоластично, чим обдумано і послідовно.

Визначення хреодної траєкторії розвитку економіки – складне завдання, оскільки іноді навіть важко відповісти, який режим розвитку *path dependence* (залежності від минулого), *path independence* (незалежності від минулого) або *path determinancy* (часткової залежності) буде хреодним, а який – ні. Мабуть, потрібно розглядати це питання, виходячи з принципів інституціонального планування, про які тут велася мова, плюс перспективної оцінки витрат і якісних параметрів, яку в змозі дати експерти. Дамо оцінку цим трьом базовим сценаріям за наступними критеріями (див. таблицю).

Таблиця

Характеристика режимів інституціонального розвитку

Критерії	Path dependence	Path independence	Path determinancy
1. Ціль траєкторії	Корекція інститутів тільки на основі старих правил	Повна відмова від старих інститутів, розвиток на основі нових інститутів	Введення нових інститутів при зберіганні старих інституціональних форм
2. Зона прикладання зусилля	Розвиток старих інститутів на основі корекції	Формування нових інститутів	Взаємозв'язок старих та нових інститутів
3. Функціональне наповнення	Визначено старими функціями інститутів	Визначено новими функціями інститутів	Взаємозв'язок старих та нових інститутів
4. Період терміну до змін	Залежить від масштабу дисфункцій старих інститутів	Визначено мірою відторгнення нових адаптивних норм і адекватністю реакцій агентів	Залежить від загальної взаємодії ефекту старих та нових правил
5. Затрати функціонування	Відносно низькі	Зависокі	Відносно високі
6. Ступінь прийняття нової норми	Низький, оскільки нові норми непомітні / високі, оскільки домінують старі правила	Зависокі, при відсутності потреби в нових нормах / відносно невисокі, при наявності потреби	Задовільний варіант – середній ступінь відторгнення
7. Міра стійкості системи до трансформацій	Стійка	Не стійка	Терміново стійка

Як бачимо з представленої характеристики, найбільш витратний, слабо передбачуваний з позиції якості змін, являється режим інституціонального розвитку, незалежного від минулого, – *path independence*.

Саме такий режим можна вважати таким, що підпадає під хреодний ефект, хоча при дисбалансованій системі може бути знайдений вектор, що виводить її на абсолютно нові рубежі [16, 17].

У будь-якому випадку, наявність подібних ефектів, як «lock in»-ефект, «QWERTY»-ефект якщо це дійсно деякі особливі ефекти, в чому є обґрунтовані сумніви, пов'язана з дисфункцією інститутів і з неможливістю передбачати ефективність майбутніх технічних рішень і майбутнє технологій і особливостей технологічного розвитку. Чому можна відкинути ефективнішу технологічну альтернативу?

Тому що ефективність технології не може бути виявлена до того, як вона буде застосована, а застосовувати відразу обидві технології далеко не завжди можливо. Це та ж проблема, як і з оцінкою інституціональних змін, говорити про ефективність яких стане можливо тільки, коли вони пройдені, здійснені. Інакше може йтися тільки про очікувану ефективність і передбачувану оцінку хреодності варіанту розвитку [18].

Як бачимо, час стає дуже значимим обмеженням при оцінці ефективності і раціональності технічних рішень, при введенні нових інститутів, при визначенні реакцій агентів і формуванні моделей їх адаптації. Час визначає і якість трансакцій, а також їх ефективність, як і ефективність управлінських і інших рішень, що приймаються, у тому числі рішень, спрямованих на вибір того або іншого техніч-

ного пристрою. Усі ці питання складають, з одного боку, труднощі інституціонального планування, з іншою – визначають перелік завдань, які повинні вирішуватися у рамках методів інституціонального планування.

Причини змін, на думку інституціоналістів, лежать у площині схильності людини до «нерозсудливої», непрагматичної творчої діяльності і експериментування («дозвольна цікавість»), що, на думку Т. Веблена, є головним джерелом соціальних, наукових і технічних змін, «дозвольна цікавість» створює нові стереотипи мислення і поведінки і відповідно – нові інститути [12].

Інституціональні зміни залежать від траєкторії попереднього розвитку. Суть цієї залежності полягає у тому, що у кожен даний момент часу в економіці можуть відбутися не будь-які (довільні) інституціональні зміни, а лише ті, які виявляються здійсненними в тих умовах, що склалися, раніше, які, у свою чергу, виникли як наслідок попередніх аналогічних ситуацій.

Поняття залежності від траєкторії попереднього розвитку (ЗТПР) було спочатку введено для характеристики особливостей змін у виробничих технологіях. Воно означало ситуації, у яких продовження використання не найефективніших технологій обумовлювалося впливом випадкового вибору на початковому етапі їх використання і унаслідок ефекту зростаючої віддачі, що у цілому породжувало феномен блокування альтернативних шляхів технологічного розвитку. Практика подальшого використання даного поняття показала, що за його допомогою почали аналізувати різні феномени не тільки технологічної, але й інституційної природи, виходячи при цьому з різних теоретичних позицій.

По-перше, це трактування ЗТПР інституціональних змін, відповідає ідеям П. Давида [18]. Згідно останнім, ситуація у технологічному розвитку характеризується ЗТПР, якщо:

вибір спостережуваної, насправді масової, технології був не передбачений;

цей вибір практично неможливо змінити через величини витрат, які потрібно здійснити скоординовано і одночасно (або протягом короткого часу);

масово поширена технологія з великою вірогідністю неефективна.

Виникнення таких ситуацій, у свою чергу, є результатом функціонування двох механізмів: а) зростаючої віддачі від масштабу; б) впливу малих випадкових подій.

Зростаюча віддача є наслідком взаємозв'язаної технології і навиків праці, що удосконалюються з нею, як частина людського капіталу, що виникає у результаті процесу навчання у ході застосування технології, а також мережених зовнішніх ефектів і інвестицій.

Механізм малих випадкових подій, тобто таких подій, які не могли наперед передбачатися обмеженим знанням, що володіє, сторонній спостерігач, «відповідальний» за те, яка саме з доступних технологій буде фактично вибраною, що перемогла в конкурентній боротьбі з функціонально схожими з нею технологіями. Але такий вибір звичайно не пов'язаний з більшою ефективністю.

Таким чином, у даному розумінні ЗТПР причини того, що в даний момент часу у технологічній структурі економіки деякі з відомих технічних нововведень, – у принципі ефективніші, ніж ті, що реально використовуються, проте не застосовуються на практиці, мають двоякий характер.

Перш за все це обмежена раціональність економічних агентів, які вибрали і почали у масовому порядку освоювати не кращу технологію, а окрім того, чисто економічні чинники, що обумовлюють недоцільність технологій через загрози виникнення значних витрат.

По-друге, поняття ЗТПР в наявній літературі з інституціональних змін активно використовується в рамках шумпетерівської і неошумпетерівської традиції аналізу технологічних змін.

Відповідно до неї технологічні зміни включають творче руйнування і рекомбінацію існуючих знань у нових формах. Тим самим, технологічні інновації здійснюються у рамках певних кластерів, що є обмеженим кругом варіантів технологій, які можуть бути сформовані з первинного знання за допомогою названих когнітивних механізмів рекомбінації. Розвиток цих положень привів до появи поняття технологічної траєкторії, як еволюційної послідовності технологій, що оновлюються, але не виходять за межі загального кластера, визначеним базовим набором знань (відкриттів або винаходів) Зміна технологічної траєкторії можлива лише з появою нового «ядра» кластера, тобто принципово відмінних винаходів або відкриттів нових законів природи.

У цьому розумінні ЗТПР обумовлена чисто когнітивними причинами: базова інновація розвивається і удосконалюється шляхом малих поліпшень доти, поки не виникне нова базова інновація. Економічні чинники, здатні впливати на ухвалення або відмови від інновацій, мають у рамках даної концепції «фоновий» характер: це загальні вимоги забезпечення максимальної (або прийнятної) економічної ефективності для будь-якого інвестиційного проекту.

Обидві охарактеризовані трактування ЗТПР у сфері технологічних змін, будучи застосованими до сфери змін інституціональних, приводять до істотно різних оцінок можливості здійснення значних або різних змін інституційної системи економіки.

Відповідно до першого з таких трактувань немає ніяких обмежень на зміст ідеї нового інституту

(або системи інститутів), окрім обмежень творчих здібностей індивідів, що формують інституціональне середовище у своїх інтересах. Ідея інституціональної зміни може при цьому також запозичуватися або цілеспрямовано створюватися, тобто проектуватися.

Проте у масову практику увійде лише та інституційна зміна, вигоди від якої будуть вище витрат на перехід до нового правила. Очевидно, такий перехід може бути забезпечено також і шляхом штучного зниження ефективності використання старого правила, наприклад, за рахунок різкого зростання величини санкцій, що накладаються державою на індивідів, що продовжують йому слідувати. При цьому втрачається вартість раніше створеного людського капіталу, специфічного по відношенню до старого правила, проте сумарна очікувана вигода від використання нового правила з урахуванням дисконтування, цілком компенсує такі втрати.

У відповідності з другим трактуванням ЗТПР в рамках інституційного середовища, що склалося, не можуть виникнути ідеї інституціональних інновацій, що не є рекомбінацією компонентів правил, що утворюють це середовище. Цілеспрямоване проектування нового правила виявляється при такому підході принципово обмеженим рамками різноманітності, що формується повним набором усіх можливих поєднань згаданих компонентів. Запозичена ідея, що не укладається у ці рамки, відкидається не як наслідок неефективності, а унаслідок невідповідності уже існуючим правилам.

Дана концепція заперечує можливість конвергенції економічних систем, що спочатку базувалися на не співпадаючих інституціональних структурах.

Наявний досвід як технологічних, так і інституціональних змін переконливо свідчить, що ідеї нововведень, які проходять через фільтр відбору за критерієм ефективності, будуть визначати, які з них (з урахуванням ефекту зростаючої віддачі і випадковості первинного вибору) набудуть масового поширення.

Відбір варіантів інституціональних змін за критерієм ефективності, що оцінюється обмежено раціональними економічними агентами, може розглядатися як різновид ринкового відбору.

Трансформація економіки в період великих інституціональних змін нерозривно зв'язана з масовим створенням нових інститутів. Для їх створення необхідне інституціональне проектування.

Під інституційним проектуванням (ІП) розуміється діяльність, направлена на розробку моделей економічних інститутів, свідомо і цілеспрямовано впроваджуваних у масову господарську поведінку. Основна проблема полягає у розробці таких правил і принципів діяльності, дотримання яких сприяло б ефективному вирішенню тих проблем для подолання яких вони створювалися.

Відповідно до підходу, запропонованого В. Тамбовцевим, виділяється п'ять принципів ІП:

- 1) етапна повнота;
- 2) компонентна повнота;
- 3) достатня різноманітність стимулів;
- 4) максимальна захищеність від опортуністичної поведінки;
- 5) співучасть.

Перші два принципи є загальними для будь-якої проектувальної діяльності, а останні три більш специфічні для інституціонального проектування [11].

Україна перебуває на тому етапі, коли ще не сформувалися ясні «правила гри»: неформальні відносини й інститути мають більше значення, чим формальні. У всіх ланках господарського механізму – на ринку капіталу й праці, у відносинах між підприємствами – неписані правила й домовленості переважають над вимогами закону. Домінує принцип: жити не за законом, а «за поняттям».

В Україні поки ще погано використовуються положення інституціональної теорії. Так, наприклад, у країні вже склалася структура прав власності, що у стані забезпечити збільшення податкових надходжень, але цього не відбувається, тому що діюча податкова система працює не на державу, а на різного роду закриті акціонерні товариства, що здійснюють ліцензування, сертифікацію, акредитацію та інші вхідні бар'єри.

Інший приклад. Базовим елементом інституціональної системи є трансакції, контракти, правочини. Протягом усього перехідного періоду українська економіка демонструвала різке низький ступінь контрактвиконання. Розрахунки за поставлену продукцію провадилися не в строк, зарплата затримувалася, дивіденди не виплачувалися, кредитні угоди не виконувалися. «Позаконтрактна» поведінка стала, власне кажучи, нормою ділових відносин.

Подібне положення справ неминує для перехідного суспільства, у якому колишній інституціональний каркас уже зламаний, а новий ще не вибудований. Це значить, що не створено ті інститути, які ніколи не існували при соціалістичній системі:

- приватна власність;
- численні правові інститути (кодекси, закони);
- інститути, що визначають відповідальність за власність інших осіб (норми бухгалтерського обліку, банківське регулювання, регулювання ринку цінних паперів);
- інститути, що структурують та роблять передбачуваною поведінку партнерів ринкових відносин (контрактне право) та інше.

Вочевидь, це є слідством того, що в Україні погано налагоджені дисциплінуючі механізми enforcement, тобто примуса до виконання контракту (зобо-

в'язань). Ці механізми майже не вдається запозичити в готовому вигляді, тому доводиться створювати власними силами.

Перехідні суспільства тому й прийнято називати перехідними, що вони нестійкі й можуть довго зберігатися такими, які вони є. Однак український досвід змушує припускати, що за певних умов перехідна модель може мати риси стійкої рівноваги.

Доречно задати питання: у який момент економіка перестає бути перехідною.

Відповідь може бути або суто кількісною (статистичною), або теоретичною.

З кількісної точки зору, ринкова трансформація завершується, коли обсяг ВВП перевищить дореформений рівень.

Сучасна інституціональна теорія виходить із іншого підходу. Перехід закінчується, коли загалом завершується формування нового інституціонального фундаменту.

За визначенням Д. Норта, «перехідні суспільства – це суспільства, що перебувають у стані інституціональної нерівноваги: пошук нової рівноважної крапки в інституціональному просторі означає завершення «транзиту» [4].

В Україні сформувалася досить специфічна інституціональна модель. Її відмітна ознака – домінування неформальних відносин у всіх ланках господарського механізму. Завершення перехідного процесу неможливе без кардинальних змін у діяльності дисциплінуючих механізмів, що покликані забезпечити виконання законодавчих актів.

Висновки. Ефективним ІІІ буде у тому випадку, якщо воно забезпечить, за інших рівних умов, мінімальні відхилення від одержаних результатів. Проте замовник інституціонального проекту не завжди зацікавлений у формуванні інститутів, що забезпечують таку економію. У цілому результативність ІІІ і ефективність інститутів, які виникають унаслідок його здійснення, – різні речі, що є наслідком асиметричності розподільних ефектів, що породжуються правилами, а також їх неповнотою.

Значущість аналізу інституціональних змін як позитивного, так і особливо нормативного, у сучасному світі надзвичайно велика: практично безперервно інституціональні зміни відбуваються у всіх перехідних економіках, в рамках ЄС, в країнах, що розвиваються. Одні з них відчутно позитивно впливають на подальший розвиток економіки, інші, навпаки, сприяють стагнації, треті, незважаючи на задум авторів, взагалі не впливають на економічну поведінку.

Масові інституціональні зміни відбуваються і на рівні окремих економічних організацій – фірм, корпорацій і т.п. Тут також є приклади вдалих і невдалих змін. Тому їх вивчення має бути об'єктом постійних наукових досліджень і господарської практики.

Література

1. **Коуз Р.** Фирма. Рынок. Право / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. – 108 с.
2. **Коуз Р.** Интервью на учредительной конференции Международного общества новой институциональной экономики. Сент-Луис, 17 сентября / Р. Коуз // Квартальный бюллетень клуба экономистов. – Минск: Пропилен, 2000. – Вып. 4. – 28 с.
3. **Нестеренко А.Н.** Современное состояние и основные проблемы институционально-эволюционной теории / А.Н. Нестеренко // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 42–57.
4. **Норт Д.** Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. – М.: ФЭК «Начала», 1997. – 180 с.
5. **Норт Д.** Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 6–8.
6. **Гукасьян Г.М.** Економічна теорія: проблеми «нової економіки» / Г.М. Гукасьян // Генезис науки. Неоінституціоналізм. Теорія глобалізації. – 2-е изд. – Спб.: Питер, 2003. – С. 27–50.
7. **Ядгаров Я.С.** История экономических учений / Я.С. Ядгаров. – М.: ИНФРА-М, 2006.
8. **Яременко О.Л.** Институты и экономическая свобода хозяйствующих субъектов / О.Л. Яременко, Е.Н. Панкратова // Экономическая теория. – 2007. – № 3. – С. 56–71.
9. **Олейник А.Н.** Институциональная экономика / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2000. – С. 6–9.
10. **Гребенников В.Г.** Институциональная экономика / В.Г. Гребенников. – М.: ИНФРА-М, 2001. – С.13.
11. **Тамбовцев В.Л.** Основы институционального проектирования / В.Л. Тамбовцев. – М.: ИНФРА-М, 2005. – С. 509–518.
12. **Веблен Т.** Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1980. – 362 с.
13. **Клейнер Г.Б.** Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер. – М.: Наука, 2004. – 240 с.
14. **Ходжсон Дж.** Экономическая теория и институты / Дж. Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.
15. **Ходжсон Дж.** Эволюционная и институциональная экономика как новый «мэйнстрим» / Дж. Ходжсон // Экономический Вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – № 2, т. 6. – С. 8–21.
16. **Sukharev O.S.** Institutional Change, Efficiency and Structure of Economy / O.S. Sukharev. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2011. – 124 p.
17. **Sukharev O.S.** Elementary model of Institutional Change and Economic Welfare / O.S. Sukharev // Montenegrin Journal of Economics. – 2011. – Vol. 7, No. 2. – P. 55–64.
18. **David P.** Clio and Economics of QWERTY / P. David // American Economic Review. – 1985. – Vol. 75, No. 2. – P. 12–19.

Болотіна С. В., Шубна О. В. Інституціональні зміни і траєкторія інституціонального розвитку

У статті розглядається проблема інституціонального планування і визначення траєкторій інституціонального розвитку. Автори виділяють режими інституціонального розвитку, які можуть визначити

траєкторію розвитку, надають характеристику цим режимам за параметрами, що вводяться, оцінюють специфіку зміни трансакційних витрат для кожного режиму і аналізують вплив відкритих у рамках нової інституціональної економіки ефектів і принципів на характер інституціональних змін. Розвивається ідея про дисфункціональність інститутів. Особливості сучасної економіки України диктують аргументи на користь розвитку співпраці з ЄС. Європейська інтеграція та членство в ЄС – стратегічна ціль України. Визначено основні соціально-економічні проблеми інституціоналізації. Запропоновано напрямки розв'язування цих проблем.

Ключові слова: інститут, інституціональне планування, траєкторія, трансакційні витрати, інституціональні ефекти і принципи.

Болотина Е. В., Шубная Е. В. Институциональные изменения и траектория институционального развития

В статье рассматривается проблема институционального планирования и определения траекторий институционального развития. Авторы выделяют режимы институционального развития, которые могут определить траекторию развития, дают характеристику этим режимам по вводимым параметрам, оценивают специфику изменения трансакционных издержек для каждого режима и анализируют влияние открытых в рамках новой институциональной экономики эффектов и принципов на характер институциональных изменений. Развивается идея о дисфункциональности институтов. Особенности со-

временного состояния экономики Украины диктуют аргументы в пользу развития сотрудничества с ЕС. Европейская интеграция и членство в Европейском Союзе является стратегической целью Украины. Определены основные социально-экономические проблемы институционализации. Предложены пути разрешения этих проблем.

Ключевые слова: институт, институциональное планирование, траектория, трансакционные издержки, институциональные эффекты и принципы.

Bolotina E., Shubnaya E. Institutional modifications a. traectory institutional development

In the paper the problem of institutional planning and institutional development trajectories is discussed. The author distinguishes modes of institutional development, which can determine the development trajectory, gives a description of these modes on input parameters, assess the specific changes in transaction costs for each mode, and analyzes the impact of open within a new institutional economics and principles of the effects on the nature of institutional change. In the paper the idea of a dysfunction of institutions is developed. The peculiarities of the modern economy of the Ukraine dictate the positive arguments of the collaboration with EU. European integration a. EU member's is strategy aim of Ukraine. The main social and economic problems of institutionalization are defined. The ways are offered of this problems solution.

Keywords: institutions; institutional planning, trajectory, transaction costs, institutional effects and the guidelines.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2016

Прийнято до друку 21.09.2016